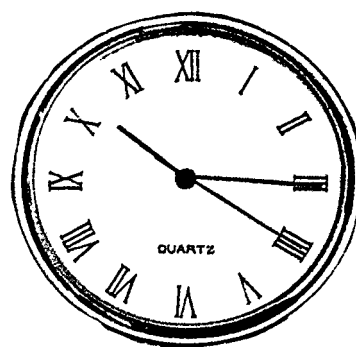


Ove Rasmussen,
Torben Arboe Andersen,
Viggo Sørensen:



Sprogminuttet (især for østjyder!)

I 1991 blev instituttet af Århus Nærradio bedt om indlæg til et “sprogminut”, som en gang om ugen kunne afslutte sendetiden. Radioens lyttere bor først og fremmest i Århus-området, men en hel del stammer formentlig fra eller har familie i det øvrige Midtøstjylland. Så vi valgte at præsentere nogle dialektgloser fra egnen mellem Randers og Horsens. Vi foretrak ord, der enten har overlevet helt op til vor tid, eller som er så ejendommelige, at i hvert fald de ældre lyttere kunne tænkes at huske dem fra deres barndom.

“Sprogminuttet” sendes ikke længere. Men det slog os forleden, at vi ved at genbruge materialet i Ord & Sag kunne oplyse og underholde også et andet – og måske nok så sprogligt og kulturelt interesseret – publikum. Derfor dette optryk af udvalgte “sprogminutter”. Specielt for østjyder – men forhåbentlig også af interesse for andre!

Maren Lundgårds

I Århus-Silkeborg-egnen og helt op til Ålborg er uglen i ældre tid blevet kaldt *malungus*, *malyngus* og lign. Bag dette latinsk-klingende navn skjuler sig det pæredanske *Maren Lundgårds*, dvs. Maren fra Lundgård. Der går flere historier om, hvem hun var, og hvordan uglen fik hendes navn. Mest dramatisk fortælles det, at Maren Lundgård boede i Ry ved Silkeborg for et par hundrede år siden, at hun slog sin mand ihjel og som straf blev forvandlet til en ugle. Det er hendes tudende genfærd, som siden har sendt kuldegysninger ned ad ryggen på sene nattevandrere. Altsammen i en tid, før moderne vejbelysning fik gjort kål på overtroens natteverden.

pyne

Mange dialektord er efterhånden afgået ved døden, fordi de var knyttet til redskaber og arbejdsprocesser, der nu er fortid. Men dialektord for helt dagligdags handlinger kan på forunderlig vis leve videre – og endda leve godt! Det gælder ordet “at *pyne*”, som de fleste østjyder mellem Mariager og Horsens sikkert vil nikke genkendende til. Måske har de endda brugt det for nylig, hvis de har fået bær i fryseren. Ordet *pyne* betyder dels at pille blomst og stilk af bær, dels at fjerne dun på fjerkræ efter at fjerene er pillet af. En pige fra Århus-egnen, der var flyttet til Sjælland, brugte for nylig ordet i en dansk stil – i den tro, at det var rigsdansk – og blev noget forbavset over lærerens røde streger.

noller

I Niels Malmros’ film ‘Århus by night’ blev det sagt om hovedpersonen Frederik, at han var “lidt *noller*” eller “noget *nollet*”, og det var bestemt ikke rosende ment: han er lidt sløv eller i hvert fald for tilbageholdende efter de andres mening. Ordet *noller* eller *nollet* er nært beslægtet med det *nååle*, St. St. Blicher bruger især om dyrs blik – i betydningen “bønligt, bedende”. Men på Djursland, Randers-Århus-Horsens-egnen og vestpå ind mod Silkeborg udtales ordet altså *nål’e* (med stød på *l*), og betydningen går i retning af “stilfærdig, genert, enfoldig”, enkelte steder ligefrem “dum, ubegavet”.

pøgen

“Han er så *peegen*, at han ikke kan tænke sig at spise noget, der er det mindste i vejen med”, hedder det i en ældre optegnelse fra Mols. Det lyder jo rimeligt nok for os, men sagt før velfærdssamfundets tid var det bestemt ingen ros. Så var man kræsen; og det er netop en af betydningerne i ordet *pegen* – eller *pøgen* som det hed inde på Århus-Randers-egnen. *Pøgen* kunne også gå på folks ordenssans, deres omhu med rengøring, påklædning osv., egenskaber vi vil gengive som: “pertentlig, renlig, sirlig” – men altså stadigvæk med det moment af overdrivelse, der ligger i citatet fra Mols.

tup tup !

På landet i gamle dage levede man tæt på husdyrene og havde et kærligt forhold til dem. Det gav sig udslag i en lang række kælenavne, især i barnesproget: *bosseko*, *øfgris*, *kipkalv*, *missekat*, *rapand* osv. De ord, der optræder foran dyrets egentlige navn, altså *bos-*, *mis-*, *rap-* osv. brugtes også – sågar af voksne – som kaldeord, når f.eks. dyrene skulle fodres: *bosse bos!*, *kom bos!* osv. Kaldeordene kunne være ret forskellige fra egn til egn. Her ved Århus (og ud på Djursland) kaldte man på hønsene med *tup tup!*, og så kunne man sige til et barn: *se, nu kommer de bitte tupper!* el. *se da den bitte tuppehøne der!*

knægt

“*Da a var knæjt*” (dvs. da jeg var *knægt*) – sådan begynder en gammel kone sin fortælling. For her i det østlige Midtjylland havde *knægt* tidligere betydningen “barn” – og kunne altså også bruges om en pige. Det gjaldt på Århus-Randers-egnen, videre mod nord langt op i Himmerland, ned over Viborg-Skive-egnen og mod vest over til Herning. Når man talte om skolen, sagde man gerne *dejnen o oll knæjtern* (= læreren og alle børnene); og skolebørn var *skuelknæjter* over én kam. Ville man endelig præcisere, om man talte om drenge eller om piger, kunne man ty til sammensatte ord: *drengi-* henholdsvis *püig-knæjter*.

foos

Evald Tang Kristensen rejste i slutningen af forrige århundrede rundt og optegnede lokalsagn. Om spøgeri på en gård oppe ved Randers fjord hedder det, at “ved deres *foosdør* sidder om natten en gammel kælling, så ingen kan komme ind i *foost*”. *Foos* (udtalt uden stød!) var i en snæver egn nordvest for Århus betegnelsen for en fåresti. Det er en nedslidning af ordet *fårehus*, ligesom *bryggerhus* jo er blevet nedslidt til *bryggers*, og det nord- og østjyske *nødhus* (dvs. kvæghus) er blevet til *nøds*. Bønderne nordøst for Århus må selv have glemt, hvad *s’et* i *foos* var er en rest af, for vi møder også den “overforbedrede” form *fooshus*.